

BOLALARDA HISSIY BILISHNI RIVOJLANTIRISHDA MONTESSORI TEXNOLOGIYASINING O'RNI

Egamberdiyeva Mohinur Alisher qizi

“Maktabgacha va boshlang`ich ta`lim” fakulteti

Maktabgacha ta`lim yo`nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta`lim tizimida bolalarning shaxs sifatida har tomonlama rivojlanishini ta`minlash, maktabgacha yosh davrida hissiy bilish, sezgi va idrok jarayonlarining rivojlanishi bolaning keyingi aqliy, nutqiy va ijodiy faoliyati, avvalo sezgi va idrok orqali anglaydi, mantiqiy fikrlash haqida fikr-mulohazalar yuritiladi.

Kalit so'zlar: Sensor tarbiya, hissiy bilish, sezgi, idrok, aqliy, nutqiy, ijodiy faoliyati, sezgi, idrok, mantiqiy fikrlash

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы обеспечения всестороннего развития детей как личностей в системе дошкольного образования, развития сенсорного познания, сенсорно-познавательных процессов в дошкольном возрасте, последующей умственной, речевой и творческой деятельности ребенка, прежде всего через ощущения и восприятие, логическое мышление.

Ключевые слова: Сенсорное воспитание, сенсорное познание, ощущения, восприятие, умственная деятельность, речь, творческая деятельность, ощущения, восприятие, логическое мышление

Abstract: This article examines the comprehensive development of children as individuals in the preschool education system, the development of sensory cognition, sensory-cognitive processes in preschool age, and the subsequent mental, speech, and creative activity of the child, primarily through sensations and perceptions, and logical thinking.

Keywords: Sensory education, sensory cognition, sensations, perception, mental activity, speech, creative activity, sensations, perception, logical thinking

Hozirgi kunda maktabgacha ta'lim tizimida bolalarning shaxs sifatida har tomonlama rivojlanishini ta'minlash muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Maktabgacha yosh davrida hissiy bilish, sezgi va idrok jarayonlarining rivojlanishi bolaning keyingi aqliy, nutqiy va ijodiy faoliyati uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi. Chunki bolalar tevarak-atrofdagi borliqni avvalo sezgi va idrok orqali anglaydi, mantiqiy fikrlash esa ana shu hissiy tajriba asosida shakllanadi.

Sensor tarbiya bolalarda rang, shakl, hajm, tovush, hid va boshqa tashqi xususiyatlarni farqlash qobiliyatini rivojlantirib, ularning bilish faoliyatini faollashtiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalar bilimining asosiy qismi aynan sezgi va idrok orqali shakllanadi. Shu bois sensor tarbiyani yetarli darajada tashkil etmaslik bolaning aqliy va ruhiy rivojlanishida muayyan qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin.

Mariya Montessori tomonidan ishlab chiqilgan pedagogik texnologiya maktabgacha yoshdagi bolalarda sensor rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan eng samarali metodikalardan biri hisoblanadi. Ushbu metodika bolaning mustaqilligi, erkin tanlovi va tabiiy qiziqishiga tayangan holda, uning hissiy bilish qobiliyatlarini izchil rivojlantirishni nazarda tutadi. Shuning uchun Montessori texnologiyasi asosida sensor tarbiyani tashkil etish bugungi zamonaviy maktabgacha ta'lim talablari nuqtayi nazaridan dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Hissiy bilish maktabgacha yoshidagi bolalikda alohida ahamiyatga ega. Fikrlash va nutq yetakchi o'rin tutadigan mantiqiy bilish hissiy tajribadan kelib chiqadi. Sensor rivojlanish har qanday amaliy faoliyatni muvaffaqiyatli egallashning sharti hisoblanadi.

Tevarak atrofdagi borliqni bilish sezgi va idrokka asoslanadi. Tasavvurning asosini bevosita sezish orqali idrok qilish tashkil etadi. Bunday tasavvurning aniqligi, to'raligi sensor jarayonlarning rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. Sensor tarbiya sezgi va idrokni biror maqsadga qaratilgan holda rivojlantirishdir. "Sensor" so'zi lotincha "sensus" – "tuyg'u", "sezgi", "idrok", "sezish qobiliyati" ma'nolarini anglatadi. Borliqni bilish sezgi, idrok qilishdan boshlanadi.

Inson ko'rish, sezish va hakovolar yordamida tevarak – atrofdagi narsa va hodisalar

to'g'risida bilimga ega bo'ladi, faqat shular asosidagina unda xotira, tafakkur, hayol jarayonlari hosil bo'ladi.

Bog'cha va kichik maktab yoshidagi bolalar aqliy bilimining 10,9 qismini sezish orqali idrok etilgan taassurotlar tashkil etadi. Sezgi va idrok qanchalik boy bo'lsa, insonning tevarak-atrofdagi olam haqidagi tasavvurlari shunchalik keng bo'ladi. Bolalarning sensor madaniyati, unda sezgi va idrokning rivojlanish darajasi bilish faoliyatining muvaffaqiyati uchun muhim shart-sharoit hisoblanadi.

Sensor tarbiya pedagogika fanida bolalarning aqliy, estetik, jismoniy va mehnat tarbiyasining asosi hisoblanadi.

Maktabgacha yosh davri sensor jarayonlarni rivojlantirish davridir. Shuning uchun bu davrda sensor tarbiya muhim o'rinni egallaydi. Sensor tarbiya hissiy bilish qobiliyatlarini shakllantirishga, sezgi, idrokni takomillashtirishga qaratilgan pedagogik ta'sir sistemasidir.

Mariya Montessori texnologiyasi aynan shu fikrni olg'a suruvchi usullar majmui bo'lib, ma'nan yetuk, mustaqil fikrlovchi, intiluvchan shaxsni tarbiyalashda muhim o'rin tutadi. Shifokor-pedagog Mariya Montessori yaratgan Maktabgacha ta'lim metodikasi maktab yoshidagi bolalarni tarbiyalash borasidagi barcha tizimlar orasida alohida ajralib turadi. Agar ota-onalar o'z farzandlariga rahmdillik, mehr-muruvvat tuyg'ularini uyg'ota olmas ekanlar, u holda bolalar nafaqat begona odamlarga balki o'z ota-onasiga ham hissiz bo'lib qoladilar. Montessori metodikasi bo'yicha maktabgacha yoshdagi bolalarni sensor tarbiyalashda quyidagi maqsadlar nazarda tutilishi kerak:

1. Barcha tashqi hissiyotlarni shakllantirish.
2. Tashqi hissiyotlarni tarbiyalash orqali hali to'liq shakllanmagan barcha ruhiy jarayonlarni rivojlantirish kerak. Chunki diqqat, intellekt va iroda to'liq rivojlanmagan bo'ladi.
3. Odatiy bir yoqlama madaniy tasavvurdan xalos bo'lish.
4. Nutq aparatlari orqali tilni rivojlantirish, so'z boyliklarini oshirish.
5. Bolalarning ruhiy va jismoniy imkoniyatlariga muvofiq tarzda, o'z-o'ziga xizmat qilishda ehtiyoj va talablarni rivojlantirish.

Yuqorida ko'rsatilgan pedagogik maqsadlarga erishish uchun Montessori yaxshi sharoitda bolani tarbiyalash usullarini tavsiya etadi. Uning materiallari ayniqsa aqliy faoliyatni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Sensor tarbiyaning maqsadi Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarning sensor qobiliyatlarini o'stirishdan iborat.

Sensor tarbiya qobiliyatlarni rivojlantirish uchun bolalar buyumning faqat nimaga ishlatilishini, nomigagina bilishi yetarli bo'lib qolmay, balki ular buyumlarni chuqurroq idrok etishi, ularni ushlab, ular bilan muomilada bo'lganda xilma-xil sezgilar ishtirok etishi ham juda muhimdir, deb biladi. Tarbiyachi sensor tarbiyaning ana shu tomonlariga alohida e'tibor berishi, bolalarga tegishli topshiriqlar berishi: buyumlarni bir joydan ikkinchi joyga olib qo'yishda ularning og'irligini his qilish, buyumni qo'lga olib, uning sirtini sezishi va sifatini - issiq yoki sovuqligini ana shunga o'xshashlarini aniqlashi kerak.

Bolalarning yoshi ulg'ayib, hayot tajribalari ortishi, sharoitlarning o'zgarishi bilan idrok etish jarayoni va unga qo'yidigan talab ham murakkablashadi. Navbatchilar tarelkalarining katta-kichikligi, chuqur yoki yuzaligini, piyola va chinni idishlarning og'irligini, sirtining silliqligini, ushlaganda sovuqroqligini, plastmassa buyumlarning yengilligini his qiladilar. Stollarni u yoq bu yoqqa siljitish, stullarni joy-joyiga qo'yish boshqa harakat sezgilarini uyg'otadi, fazoviy munosabatlarni, kontur chiziqlar va hakoazolarni idrok qilishni talab etadi.

Shunga asoslanib, sensor tarbiyaning quyidagi vazifalari belgilanadi:

-Bolalarda perseptiv harakatlarni shakllantirish.

-Buyumlarning xususiyati, sifati, munosabti to'g'risidagi umumlashgan tasavvurlar sensor etalonlar sistemasini shakllantirish.

Sensor etalonlar ijtimoiy-tarixiy tajriba jarayonida hosil qilingan namunalardir. Asosiy ranglar, geometrik shakllar, notalarda, ifodalangan musiqali tovushlarning turli balandligi ana shunday etalonlar jumlasiga kiradi. Agar bola etalonlar va ularning og'zaki ifodalanishi bilan tanish bo'lsa, uning tevarak-atrofni bilishi oson bo'ladi, u o'zi uchragan buyumlarni ma'lum bir etalon bilan taqqoslaydi hamda buyumning rangi, shakli, katta-kichikligi, detallarining fazoviy joylashishini aytib beradi.

Perseptiv harakatlardan, etalonlar sistemasidan amaliy faoliyatda va bilish jarayonida mustaqil foydalanish malakasini shakllantirish.

Sensor tarbiyaning mazmuni o'z ichiga tevarak-atrofdagi hamma sensor belgilarni qamrab oladi. Bular bolalarning hamma faoliyatlari orqali amalga oshiriladi va har xil sensor asosga egadir.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bola ranglarni farq qilish va ularning nomini aytishga o'rgatiladi, ularda rang turlari haqida, bo'yoqlarni aralashtirish natijasida yangi rang yoki turlar paydo bo'lishi to'g'risida tasavvur hosil bo'ladi, shuningdek ular (nutqning tovush tomonlarini, so'zning tovush tuzilishini tahlil qilish qobiliyatini) va musiqa tinglash o'quvini rivojlantirish ham sensor tarbiya mazmuniga kiradi. Sensor tarbiya, shuningdek, taktik sezgilarni, buyumlarning sifatini paypaslab, ko'rib farqlash va ularni to'g'ri aytish (silliq, mayin, dag'al, yumshoq, og'ir, yengil, sovuq, issiq va boshqalar) ko'nikmalarni rivojlantirish ham sensor tarbiya vazifalaridan biridir.

Bolalar sekin-asta vaqtni tushuna boshlaydilar hamda vaqt tushunchasini o'zlashtiradilar, vaqtning ketma-ketligi va davomlilikini angaydilar. Dastlab bolaning "kecha", "bugun", "ertaga" tushunchalarining nisbiyligini, vaqtning davomlilikini (bir daqiqa, besh daqiqa, bir soat) tushunib olishi qiyin bo'ladi. Bunga tajribaning to'planib borishi va biror maqsadga qaratilgan ta'lim natijasida erishiladi.

Sezgi va idrok biror maqsadga qaratilgan mazmunli faoliyat jarayonida muvaffaqiyatli rivojlanadi. Samarali faoliyat (rasm chizish, loy va plastilindan buyumlar, applikatsiyalar yasash) sezgi va idrokning rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratibgina qolmay, balki buyumning shaklini, rangini, joyini bilib olishga ham ehtiyoj paydo qiladi. Biror narsaning rasmini chizishdan oldin bolani buyumlarning rangiga qarab taqqoslashga o'rgatiladi, suratlarni ko'zdan kechirishda esa qanday qilib rang yordamida tasvirning badiiy ifodaliliga erishilishini ko'rish qobiliyati rivojlanadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar butun yil davomida tabiat bilan tanishtirib boriladi, ularga o'simliklarni, hayvonlarni parvarish qilish topshiriladi. Bu suv, yer, quyosh issiqligining xususiyatlarini sezib bilib olish uchun katta imkoniyatlar yaratadi.

Bolalar tabiat bilan bevosita munosabatda bo'lish tufayli gul, toshlarning nomini

osongina va bajonudil bilib oladilar, keyinchalik ularning shakli, rangi, tuzilishi, hidi, nomini silliqiligi va mayinligiga qarab topadilar.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar "oldinga", "orqaga", "tepada - pastda", "uzoq-yaqin", "chapda-o'ngda" kabi fazoviy tasavvurlarni o'zlashtirib oladilar va hayotiy vaziyatda ularga amal qiladilar, buyumlarning shakli, ular o'lchamining farqiga yetadilar, ularni o'zaro taqqoslaydilar.

Bolalar tabiat bilan tobora ko'proq aloqada bo'lishlari tufayli taassurotlari, eshitib ta'sirlanish xususiyatlari ortib boradi. Bolalarni qushlarning sayrashi, barglarning shitirlashi, shamolning guvillashi, yomg'irning shatir-shuturi va momaqaldiroqning gumburlashini diqqat bilan tinglashga o'rgatish zarur.

Sensor tarbiyaning asosiy usullaridan biri – tekshirishdir. Tekshirish – buyumlarni maxsus ravishda tashkil etilgan idrok qilishdan iborat bo'lib, uning natijalaridan keyinchalik ma'lum bir mazmunli faoliyatda foydalaniladi. Tekshirish jarayonida bolalar katta-kichiklikni, shaklni, fazoviy munosabatlarni, rangni, nutq tovushlari bilan musiqiy tovushlarning o'ziga xos xususiyatlarini ajratib ko'rsatish va farqlashga o'rganadilar.

Mashg'ulotlarda bolalarning hissiy bilish tajribasini egallab olishlari muhim rol o'ynaydi. Holbuki shu mashg'ulotlarda bolalarning sezgi, idrok va tasavvurlarni tarbiyalashga jonli rahbarlik qilish uchun barcha sharoitlar yaratiladi.

Bolalar biror buyumni nima uchun sinchiklab qarash, ba'zi tolvushlarni yaxshilab eshitish kerakligini aniq tushunganlaridagina, ularda sinchiklab qarash, narsa va hodisalarni idrok qilish malakasi hosil bo'ladi. Shuning uchun tarbiyachi bolalarni narsa va hodisalarni idrok qilishga o'rgatib, ular qiladigan ishlarning ma'nosini aniq tushuntirib berishi lozim. Shundagina ular ancha tushungan holda idrok qiladilar va biror maqsadga qaratilgan bo'ladi: axir, daraxt shoxlari yaxshilab ko'zdan kechirilmasa, uning rasmini chizish ancha qiyin bo'ladi.

Boshqa faoliyat turlariga, masalan, mehnatga tayyorgarlik ko'rishda tegishli tekshirish usullari tanlanadi.

Masalan, qog'oz va gazlamaning xossalarini aniqlash uchun tarbiyachi bolalarga qog'oz va gazlamani g'ijimlaganda nima bo'lishini eshitib ko'rishni, qog'oz va bir parcha

gazlamani yirtib ko‘rishni, qog‘oz va gazlamadan qilingan qo‘g‘irchoq ko‘ylagini suvda yuvishni taklif etadi.

To‘plangan tajribalarni bolalar boshqa buyum va hodisalarga ko‘chiradilar, undan kundalik hayotlarida foydalanadilar: “Kel, qumga suv quyamiz, u nam bo‘ladi, biz undan tonnel quramiz”, “Bu chelakni ko‘tarma, unda qum bor, u juda og‘ir”.

Buyumlarning xususiyatlarini, nomini va ta‘rifini aniqlash, ularni ma‘lum bir xossalarga ko‘ra taqqoslash uchun didaktik o‘yin va qo‘llanmalardan ham foydalanish mumkin. Ular bolalar bilan olib boriladigan xilma-hil mashg‘ulotlar, mehnat, kuzatishlar va bolalarning mustaqil ishlarida yaxshigina qo‘shimcha material hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yosh davri bolalarda sensor jarayonlar — sezgi, idrok va tasavvurning faol rivojlanish davri bo‘lib, bu jarayonlar keyingi aqliy, nutqiy va shaxsiy kamolotning asosini tashkil etadi. Sensor tarbiya orqali bolalarning tevarakatdagi olam haqidagi tasavvurlari boyiydi, bilish faoliyati faollashadi hamda mustaqil fikrlash ko‘nikmalari shakllanadi. Mariya Montessori texnologiyasi sensor tarbiyani samarali tashkil etish imkonini berib, bolalarda barcha tashqi hissiyotlarni rivojlantirish va ular orqali hali to‘liq shakllanmagan ruhiy jarayonlarni takomillashtirishga xizmat qiladi. Ushbu metodika bolani faol subyekt sifatida tarbiyalab, uning ichki imkoniyatlarini ochib berishga yordam beradi. Demak, maktabgacha ta‘lim jarayonida sensor tarbiyaga alohida e‘tibor qaratish, Montessori texnologiyasidan maqsadli foydalanish bolalarning barkamol, sezgir, mustaqil va ma‘nan yetuk shaxs bo‘lib voyaga yetishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Kayumova N. “Maktabgacha pedagogika” Darslik 2013 y.
2. Каюмова Н.М.,&Якубова.З.З.(2021).Дошкольное образование как способ формирования образованной и воспитанной личности.
3. In Современная наука XXI век:научный,культурный,ИТ контекст (pp92-95).
4. Kayumova, N. M. (2013). Maktabgacha pedagogika. *O‘ quv Qo‘ llanma*.
5. Каюмова, Н. М. (2022, November). Функциональные обязанности директора дошкольной образовательной организации. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND*

PRACTICAL CONFERENCE" THE TIME OF SCIENTIFIC PROGRESS" (Vol. 1, No. 3, pp. 102-107).

6. Qodirova, F. R., Toshpulatova, S. Q., Kayumova, N. M., & A'zamova, M. N. (2018). *Preschool pedagogy. Textbook) Tashkent-2018.*

7. Kayumova, N. M., & Ro'ziyeva, M. M. Oilada bolalarni xalq merosi vositasida ma'naviy-ahloqiy tarbiyalashda xalq pedagogikasining o'rni. *Uchinchi renessans davrida Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning roli" mavzusidagi talabalarning Ilmiy-amaliy anjumani materiallari*, 102-104.

8. Каюмова, Н. М., & Базарбаева, З. О. (2023, October). РЕЧЬ ДЕТЕЙ КАК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE" INNOVATIVE TRENDS IN SCIENCE, PRACTICE AND EDUCATION"* (Vol. 2, No. 8, pp. 68-73).

9. Kayumova, N. M. (2023). EDUCATING CHILDREN IN THE SPIRIT OF NATIONAL VALUES IN PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS AND IN THE FAMILY. *Modern Scientific Research International Scientific Journal*, 1(6), 33-38.

10. Kayumova, N. M., & Turg'unova, M. R. (2023, January). "ILK QADAM" DAVLAT O'QUV DASTURI ASOSIDA MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA TA'LIM JARAYONLARINI TASHKIL ETISH. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 2, pp. 609-612).

11. Kayumova, N. M., & Turg'unova, M. R. (2023, January). MAKTABGACHA TA'LIMNI SIFAT JIHATDAN TAKOMILLASHTIRISHDA TARBIYACHINING PEDAGOGIK MAHORATI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 2, pp. 605-608).

12. Kayumova, N. M., & Murodxo'jaeva, Z. M. (2023, January). TARBIYACHINING FAOLIYALARNI TASHKIL ETILISH JARAYONIDAGI IJODKORLIGI. In *INTERNATIONAL CONFERENCES* (Vol. 1, No. 2, pp. 601-604).

13. Kayumova, N. M. (2019). PECULIARITIES OF TEACHING ENGLISH IN ESP CLASSES. *MODERN SCIENTIFIC RESEARCH*, 128.

14. Каюмова, Н. М., & Пирмухамедова, М. Э. (2019). Руководитель дошкольной образовательной организации и его функциональные обязанности. *Актуальные проблемы современного образования: опыт и инновации*, 42.

15. Каюмова, Н. М. (2024). АНДРАГОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПЕДАГОГОВ ДОО С СЕМЬЯМИ И МЕСТНЫМ СООБЩЕСТВОМ. *World of Scientific news in Science*, 2(2), 27-36.